

En profunditat

La institucionalització de la participació infantil: context i model teòric

Guillem Compte i Nunes¹

*Gestor de projectes socials en Plataforma Educativa
Vicepresident de FICE International*

En l'àmbit de la participació infantil i la seva investigació aplicada, hi ha un abans i un després de la Convenció sobre els drets de l'infant (CDI) de 1989. Aquest instrument jurídic internacional se situa en el marc de la Declaració universal dels drets humans atribuïts a l'àmbit de la infantesa. Malgrat certes crítiques (per exemple Liebel, 2007, i Bácares, 2012), des de la seva aprovació, la CDI ha definit les pautes del discurs públic oficial sobre drets i participació infantils.

Tot i que el dret a la participació no apareix explícitament en la CDI, sí que és possible identificar-hi una sèrie de drets que hi estan relacionats, especialment l'article 12 sobre el dret de l'infant a ser escoltat.² L'Observació general núm. 12 de 2009 del Comitè dels Drets de l'Infant aclareix la interpretació d'aquest article, accepta la seva estreta connexió amb la participació infantil³ i indica que és un dels quatre principis generals per interpretar i implementar correctament la CDI. Altrament, tindria poc sentit que els subjectes de dret no participessin en la definició i l'aplicació dels seus propis drets.

Però, com sol passar en l'actuació humana, hi ha una llacuna entre el discurs i la realitat. Així ho denuncia l'Observació i això mateix va motivar-ne redacció (Observació núm. 4). En la literatura acadèmica, és a dir, en el discurs científic sobre la realitat, s'observen dues tendències en els estudis sobre participació infantil que, paradoxalment, poden obstaculitzar el seu coneixement i la seva implementació. D'una banda, la presència a la literatura de cert to moralista a favor de la participació infantil, lògic en l'activisme però aliè al mètode científic, ja que desenfoca les aportacions de coneixement i els resta credibilitat. Els articles, sovint integren consideracions morals poc argumentades o ho emboliquen, no tenen en compte factors que poden delimitar legítimament l'abast de la participació infantil. D'altra banda, la creació d'un discurs acadèmic centrat en allò infantil sembla desapropiar el coneixement generat per estudiosos de processos humans que no discriminen per edat. Encara que la literatura advoca per incloure nens i nenes a la ciutadania, la

¹ Correspondència a gcompte@adam.es.

² "Els estats membres han d'assegurar a l'infant amb capacitat de formar un judici propi el dret a manifestar la seva opinió en tots el afers que l'afectin. Les opinions de l'infant han de ser tingudes en compte segons la seva edat i maduresa" (CDI, 12.1). Els articles 13 (dret a la llibertat d'expressió), 14 (llibertat de pensament, de consciència i de religió), 15 (llibertat d'associació i de reunió pacífica) i 17 (accés a informacions i materials procedents de diverses fonts) també s'han vinculat a la participació infantil.

³ "En els últims anys s'ha anat estenent una pràctica que s'ha conceptualitzat en sentit ampli com a participació, tot i que aquest terme no apareix pròpiament en el text de l'article 12. Aquest terme ha evolucionat i actualment s'utilitza en general per a descriure processos permanents, com intercanvis d'informació i diàlegs entre nens i adults sobre la base del respecte mutu, en què els nens puguin aprendre la manera en què les seves opinions i les dels adults es tenen en compte i determinen el resultat d'aquests processos" (Observació núm. 12,3).

desconnexió del coneixement sobre participació infantil respecte als estudis de participació ciutadana promou irònicament l'exclusió de la infantesa.

L'estudi de la institucionalització de la participació infantil permet avançar tant en el coneixement de la transformació de la realitat que dista del discurs com en l'aplicació de coneixement generat per experts fora de l'àmbit infantil.

Es tracta d'una dimensió poc explorada en la investigació dels processos participatius de la infància, encara que diversos autors apunten la necessitat d'aprofundir en els mecanismes que faciliten o impedeixen la permanència del canvi social i, en concret, de les experiències participatives de nenes i nens (Linares i Vélez, 2007; Muñoz, 2007).

Aquest article presenta un model teòric per conceptualitzar i estudiar la institucionalització de la participació infantil en organitzacions promotores del benestar de nens i joves. Vol, primer, advertir sobre els riscos de l'activisme acadèmic i de l'estudi aïllat de la participació infantil. A continuació planteja la institucionalització com un procés centrat en la consecució d'un canvi permanent i el seu estudi com una resposta coherent al mandat moral de canvi, però no és moralitzant. En tercer lloc, exposa un model teòric d'aprenentatge organitzatiu per a l'estudi de la institucionalització de la participació infantil. Conclou amb una aplicació conceptual del model a l'àmbit de la protecció.

De la moral al coneixement sobre la transformació social

Les ciències socials tenen l'avantatge i l'inconvenient sobre les ciències naturals de treballar directament amb valors, aquestes construccions socials que es manifesten de múltiples formes en les persones (incloent-hi les investigadores) i en la societat (Cohen, 1965, p. 430). És un avantatge perquè hi ha la percepció que, com a construccions, poden millorar-se. És un inconvenient perquè aquesta mateixa percepció pot interferir en la tasca d'investigació. Per exemple, en els seus treballs acadèmics, els biòlegs no es preocupen de promoure la importància de la participació dels membres de les espècies animals. En canvi, sí que observem aquesta necessitat en la literatura sobre participació infantil. Però per què aquesta preocupació pot confondre el procés científic?

No es tracta d'argumentar que la ciència pot estar o ha d'estar al marge de la subjectivitat humana. En la mesura que es deriva d'intervencions de subjectes (per observar, mesurar, interaccionar...), és una empresa intrínsecament subjectiva. L'assumpte està a comprendre els tipus de subjectivitat i quina ha de ser la seva funció en el mètode científic, el qual no difereix substantivament segons la naturalesa de l'objecte estudiat (Rudner, 1987, p. 21). Tornant a la participació infantil, els articles especialitzats sovint transmeten un fort desig que la societat incorpori aquest valor.⁴ Encara que d'una banda pot semblar que aquest fervor ajuda la causa de la participació infantil, alhora resta credibilitat a les investigacions perquè interfereix en l'argumentació basada en evidències.

⁴ De manera programàtica en, per exemple, Corona i Linares (2007), Cussiánovich i Figueroa (2009), Novella (2011). De manera subtil però clara en les introduccions i les conclusions d'una majoria d'escriptors.

Cal afinar aquesta crítica una mica més, perquè en el cas de temes relacionats amb els drets humans hi ha una fonamentació jurídica d'acceptació internacional que semblaria justificar la possibilitat de desenvolupar un cert moralisme en el tractament acadèmic d'aquests drets. No obstant això, es pot argumentar el contrari: que la fonamentació moral dels drets allibera la investigació de la tasca moralitzant. En efecte, si hi ha un consens ampli en les comunitats jurídica i acadèmica sobre la necessitat del compliment del dret a la participació infantil, per què cal justificar-ne repetidament la importància?⁵ Fins a quin punt la literatura pot embarcar-se en consideracions inspiradores o ha de fer-ho però fora de lloc en el procés científic? I és més: la insistència en l'alliçonament sobre la necessitat de la participació infantil distreu l'abordament d'altres qüestions, potser més rellevants, com l'aprenentatge o la institucionalització de la participació?

Per exemple, en relació amb el moltes vegades invocat canvi cultural que hauria d'ocórrer per incorporar la participació infantil en la societat, fins a quin punt ha passat en les últimes dues dècades? Quins processos el descriuen? Com s'observa i es mesura? Quina teoria de canvi cultural correspon millor als estudis empírics? Etc. Des de la recerca no cal apel·lar repetidament al canvi cultural, sinó estudiar si passa i com passa. Una altra cosa és l'activisme sociopolític, que, per descomptat, requereix, com la propaganda comercial, la repetició d'allò desitjable per persuadir les estructures de poder de la seva propietat de desitjable.

Potser part de la confusió entre ciència i activisme prové de l'aliança entre investigadors i ONG per desplegar la participació infantil. L'atenció acadèmica en aquest àmbit no governamental per sobre d'altres espais infantils resulta comprensible pel fet de ser senzillament de més fàcil accés. Les ONG d'infantesa, òbviament estan interessades a promoure la participació infantil i compten amb projectes per vehicular aquest interès. Pocs investigadors tenen accés directe a altres àmbits tan o més rellevants com les famílies, les escoles o els governs. Ens hem de felicitar que en aquest camp, la distància entre coneixement i pràctica quedi disminuïda per aquesta col·laboració, però, d'altra banda, això pot introduir cert activisme a la presentació (no a l'elaboració, on és inevitable) dels estudis de participació. Així mateix, l'ampliació de la tasca investigadora a altres espais permetria el desenvolupament d'una visió més completa i equilibrada que el coneixement derivat d'ONG. En la literatura s'han posat en relleu principalment les experiències de participació infantil en el marc del treball d'ONG amb nens i nenes.

A part de la confusió entre investigació i activisme, hi ha una altra debilitat característica del treball no governamental i que també es reflecteix en el treball científic: la manca de coneixement sobre la institucionalització de la participació infantil, és a dir, com incorporar-la a les estructures de poder i, específicament, als àmbits més propers a nens i nenes (la família i l'escola pública). La majoria d'ONG elaboren projectes íntegrament o amb elements de participació infantil que poques vegades poden ser sistematitzats i, menys vegades, reproduïts en altres entorns. Depenen de cicles de finançament i, quan s'inclouen les famílies o les escoles, les aliances són inestables. La participació infantil es tradueix en la pràctica en experiències puntuals que difícilment s'institucionalitzen. Són excepcions notables d'aquesta dinàmica els moviments de nens i nenes treballadors que des de fa més

⁵ Només cal ser un dret per a ser exigible.

de tres dècades es desenvolupen a diferents països llatinoamericans (Cussiánovich i Figueroa, 2009). No obstant això, cal preguntar-se en quin grau i per què aquest tipus d'institucionalitzacions es mantenen com a construccions marginades de les estructures de poder i de les cultures que pretenen transformar.

Avançar en el coneixement de la institucionalització de la participació infantil pot ser una forma de deixar enrere el discurs moralista de la seva necessitat, importància, etc. per endinsar-se en la mateixa transformació social. Podem investigar la implementació de la participació infantil, entesa com el procés de la seva institucionalització, sense haver d'alliçonar.

El marc teóricoempíric de la participació: infantil o humana?

Sens dubte, un possible angle en el desenvolupament del coneixement sobre la institucionalització de la participació infantil, el constitueixen les investigacions sobre com instaurar mecanismes de participació adulta/ciudadana.⁶ Però, fent un pas enrere, cal indagar en la relació entre la participació infantil i la participació ciutadana.

En primer lloc, la literatura afirma categòricament, contràriament a moltes constitucions estatals, que nens i nenes són ciutadans i ciutadanes de ple dret, com les persones adultes (Acosta i Pineda, 2007; Cajiao, 1998; Esparza i Sánchez, 2012; Shier i altres, 2012; Trilla i Novella, 2011; van Dijk Kocherthaler, 2007). També assevera relacions directes entre la participació infantil i la transformació de la societat. És més, molts dels arguments, per no dir la majoria, sobre les bondats de la participació infantil els apliquen igualment a la participació ciutadana (Lansdown, 2001, p. 4-7). No obstant això, els investigadors de la participació infantil no la contextualitzen explícitament com una modalitat de l'estudi de la participació ciutadana. Per què?

Aquesta conceptualització de la participació infantil com un fet aliè a la participació ciutadana no es pot atribuir al fet que la CDI defineix la infantesa com el període humà entre 0 i 17 anys. Una cosa són els instruments jurídics, necessàriament limitats pel seu caràcter definitori, i una altra, el coneixement i les pràctiques, que tenen vocació d'obertura i creixement. En tot cas, contextualitzar la participació infantil en un marc més ampli que la infantesa aportaria elements clarificadors a la teoria i debats que es desenvolupen en la literatura infantil.

Pel que fa a la teoria, per exemple, falta consens sobre la tipologia de participació i els seus àmbits. Tot i que la majoria de teories estan inspirades en Hart (1993), trobem diverses categoritzacions de participació infantil (Casas i altres, 2008, p. 347-360) i no queda clar quina respon millor a les necessitats teòriques o a les evidències empíriques. És simptomàtic que Hart derivés la seva escala d'una classificació de participació adulta (Arnstein, 1969) i que des de llavors no hi hagi hagut un retrobament de conceptualitzacions infantils i adultes. D'altra banda, encara s'observa menys claredat en la definició dels àmbits de participació. A primera vista es distingeix la participació per al desenvolupament personal, la participació en l'àmbit social i la del camp polític. No obstant això, els autors no comparteixen els

⁶ Aquí es pren la participació adulta en la societat com a equivalent a la participació ciutadana.

critèris que diferencien allò personal d'allò social o polític –i en general tampoc els expliquen–, tema que sí que s'ha estudiat en la literatura sobre participació ciutadana (per exemple Ekman i Amna, 2012).

Pel que fa als debats, considerem, la controvèrsia sobre l'abast de la participació infantil en la definició dels drets de l'infant, o en la mateixa investigació sobre la participació infantil. Quin tipus de participació infantil incorpora en el seu treball el Comitè dels Drets de l'Infant? O fins a quin punt la investigació acadèmica sobre la participació infantil és practicada per nens i nenes, a part de ser objectes d'investigació?⁷ I des del punt de vista de la participació protagonista (o protagonista), quants treballs de recerca sobre participació infantil, publicats en revistes acadèmiques, estan elaborats per nens i nenes? Des de la lògica infantil pot semblar contradictori i absurd com es va originar la CDI i les observacions subsegüents, és a dir, gairebé sense participació infantil. Com també ho sembla que nens i nenes siguin objectes d'investigació sobre participació infantil sense que es compti amb la seva participació com a investigadors en la majoria de treballs acadèmics. No obstant això, en el marc de la participació ciutadana no és cap escàndol que alguns especialistes elaborin propostes per al conjunt de la comunitat i actuïn com a representants del bé comú, tot i que no han estat elegits democràticament per a aquest propòsit. Així, s'entén que les persones expertes en drets humans puguin escriure comentaris sobre la seva aplicació sense, necessàriament, haver de consultar la ciutadania global. Així mateix, especialistes en participació ciutadana poden investigar sense haver de justificar l'absència de participació ciutadana en l'elaboració dels seus articles, més enllà del contingut.

No és que la participació ciutadana sigui un fet irrellevant en el desenvolupament dels drets humans i la seva investigació, sinó que la ciutadania ha de facilitar la seva pròpia participació. En això precisament consisteix el paper de la ciutadania: la responsabilitat davant de la comunitat. L'objecció a aquesta analogia pot ser que els adults tenen més poder que els nens per facilitar la seva pròpia participació i, per això, la CDI deixa clar que els primers han d'escoltar i facilitar la participació dels segons. Però, en realitat, és així? Que tenen més poder que els nens sí, però sovint no per ser escoltats i participar en la presa de decisions sobre els assumptes que els concerneixen. De fet, la classe política, en les democràcies representatives, tracta els adults com en general, malauradament, els adults tractem els nens a la família, l'escola i les institucions públiques: sense escoltar-los, i menys fer-los partícips en la presa de decisions (llevat que estiguin organitzats en grups de pressió), cosa que constitueix un altre motiu pel qual s'han d'integrar els sabers de participació infantil i participació ciutadana.

Com a cas il·lustratiu i rellevant d'aquesta integració desitjable, explicaré un model teòric d'aprenentatge organitzatiu, suposadament desenvolupat per al món "adult", que es pot utilitzar per estudiar la institucionalització de la participació infantil en diverses institucions i programes adreçats a la infància.

⁷ En resum, poc (Liebel i Martínez, 2009).

El model 4I

El 1999 Crossan, Lane i White van proposar un model teòric sobre l'aprenentatge organitzatiu que van batejar com a model 4I (quatre i), perquè inclou quatre processos d'aprenentatge: intuir, interpretar, integrar i institucionalitzar. El model és per descriure com aprenen les organitzacions. Comprèn tres nivells d'aprenentatge: l'individual, el grupal i l'organitzatiu. A l'individual cada membre de l'organització inicia el seu aprenentatge mitjançant el procés d'intuir, definit com "el reconeixement preconscient del patró i/o les possibilitats inherents en un corrent d'experiència personal" (p. 525).⁸ Els autors destaquen dos tipus d'intuïció, la de l'expert i la de l'emprenedor. L'expert acumula experiència i desenvolupa un patró cognitiu que guia i filtra el processament de noves possibilitats de coneixement. Es tracta, doncs, d'una intuïció condicionada pel passat. L'emprenedor, al contrari, s'orienta en el futur. Li atreu l'exploració de noves possibilitats, la generació i la diversificació del patró cognitiu. Aquestes dues postures poden entrar en conflicte i ajuden a explicar l'origen i la direcció dels aprenentatges organitzatius. A la persona emprenedora li correspon la innovació, mentre que l'expert s'identifica amb la millora contínua.

A partir de certa selecció de les intuïcions, la persona interpreta de forma conscient, és a dir, "explica, a través de paraules i/o accions una intuïció o idea a un mateix i a altres. Aquest procés va del preverbal al verbal, resulta en el desenvolupament del llenguatge" (p. 525). La interpretació genera, desenvolupa i reforça mapes cognitius en diferents dominis d'activitat humana, tant de caire individual com grupal. El domini cognitiu específic a una organització determina el tipus de coneixement que els seus membres desenvolupen i comparteixen. Les persones poden aprofundir en la seva capacitat de pensament i comunicació, i posicionar-se com a líders, és a dir, membres amb més influència en l'aprenentatge organitzatiu.

La integració és el tercer procés en l'escala de complexitat organitzativa. Consisteix en "el desenvolupament d'una entesa compartida pels individus i la presa d'acció coordinada mitjançant una acomodació mútua. El diàleg i l'acció conjunta són crucials per al desenvolupament de l'enteniment. Aquest procés serà inicialment *ad hoc* i informal, però si la presa d'acció coordinada és recurrent i significativa, serà institucionalitzat" (p. 525). Així, integrar es caracteritza per l'establiment d'acords i accions conjuntes que guien la interpretació i poden derivar en institucionalització.

Finalment, "la *institucionalització* és 'el procés d'assegurar l'existència d'accions rutinàries'. Es defineixen les activitats, s'especifiquen les accions i s'estableixen mecanismes organitzatius per assegurar que certes accions s'esdevinguin. La institucionalització és el procés d'aprenentatge integrat que s'ha fet per l'acció d'individus i grups en l'organització; inclou sistemes, estructures, procediments i estratègia" (p. 525). En altres paraules, el coneixement organitzatiu s'executa amb relativa independència de la composició de l'organització, perquè la institució actua com a subjecte que socialitza o educa els seus membres, mitjançant mecanismes concrets, en el que considera correcte i acceptable. Però la institució no pot condicionar completament els altres tres processos d'aprenentatge organitzatiu (les persones no són robots), cosa que permet la possibilitat que l'aprenentatge flueixi no

⁸ Traducció de l'autor.

sols d'institució a grup i individu (*feedback*) sinó també a l'inrevés, perquè l'organització pugui aprendre (*feed-forward*).

Des de la seva publicació, el model 4I ha generat interès entre els estudiosos; s'ha refinat teòricament i s'ha contrastat amb resultats empírics. Es tracta, per tant, d'un esquema d'utilitat provada, que es pot aplicar a l'estudi de la institucionalització de la participació infantil en organitzacions que en certa mesura ja la practiquen i que expressament desitgen integrar-la millor en el seu funcionament. Per tal d'acostar-lo a la realitat, ens fixarem en un cas específic de rellevància especial. Però abans, cal descriure el context participatiu a Catalunya.

Els drets, la protecció i la participació infantils a Catalunya

Catalunya té les competències sobre els serveis públics d'educació i atenció a la infància i l'adolescència, entre d'altres. El Govern català, a partir del marc jurídic establert per l'Estat espanyol, pot legislar i executar programes en matèria de drets i protecció de la infantesa al seu territori. El 1985 va ser la primera comunitat autònoma que va aprovar una llei de protecció de menors⁹ en situació de desemparament. El 2010 va aprovar la Llei 14/2010, vigent encara, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència, que n'integra la promoció (seccions 1 i 2), la prevenció (3) i la protecció (4, 5 i 6).

Aquesta llei es fonamenta en la legislació internacional, especialment la CDI, i estableix setze principis rectors per a la seva interpretació i implementació. Entre aquests principis i en relació amb la participació infantil, destaquen el dret a ser escoltat (article 7), la ciutadania activa (article 11) i l'exercici dels drets propis dels nens, les nenes i els adolescents (article 17). La llei també especifica 47 drets infantils en diferents àmbits, entre els quals hi ha el dret a la participació (article 34).¹⁰ Irònicament, el procés d'elaboració de la llei no va incloure les aportacions de nenes i nens. Aquesta contradicció es corregeix el 2013 amb el *Pacte per a la infància a Catalunya*, un document consensuat entre el Govern i la societat civil, amb contribucions infantils, que reforça i desplega la llei de 2010 a través de quatre eixos d'actuació: participació infantil, igualtat d'oportunitats, atenció a la infància i mitjans de comunicació.

En l'àmbit de la protecció de la infantesa en situació de risc o desemparament,¹¹ la llei catalana recull el dret de nenes i nens a ser informats sobre la seva situació personal, els seus drets i com poden defensar-los; a participar en l'estudi de la seva situació i l'elaboració de la proposta de mesura de protecció, i a conèixer la seva història personal i familiar (articles 117 i 134). També estableix la figura del

⁹ El terme *menor*, encara que està subjecte a controvèrsies recents, s'utilitza àmpliament en la legislació i l'àmbit educatiu a Catalunya.

¹⁰ "1. Els nens, nenes i adolescents tenen el dret de participar plenament en els nuclis de convivència més immediats i en la vida social, cultural, artística i recreativa del seu entorn. Els poders públics han d'oferir les oportunitats necessàries perquè s'incorporin progressivament a la ciutadania activa, d'acord amb el seu grau de desenvolupament personal.

"2. Les administracions públiques han d'establir procediments destinats a recollir les opinions dels nens, les nenes i els adolescents amb relació a les polítiques, les normes, els projectes, els programes o les decisions que els afecten."

¹¹ "A l'efecte del que estableix aquesta llei, s'entén per situació de risc la situació en què el desenvolupament i el benestar de l'infant o l'adolescent es veuen limitats o perjudicats per qualsevol circumstància personal, social o familiar, sempre que per a la protecció efectiva de l'infant o l'adolescent no calgui la separació del nucli familiar" (article 102.1). "Es consideren desemparats els infants o els adolescents que es troben en una situació de fet en què els manquen els elements bàsics per al desenvolupament integral de la personalitat, sempre que per a llur protecció efectiva calgui aplicar una mesura que impliqui la separació del nucli familiar" (105.1).

procurador de la infància i l'adolescència per rebre sol·licituds i queixes de nens i nenes tutelats i formular propostes i recomanacions en relació amb l'atenció a la infància i l'adolescència.

Però quina distància hi ha entre la participació infantil en la llei, d'una banda, i la realitat, de l'altra? L'establiment d'instruments legals d'ampli consens per promoure el benestar i els drets infantils contribueix notablement a potenciar la participació infantil. El Pacte representa un pas més cap a la constitució del Consell Nacional de la Infància, l'organisme de representació i participació infantil considerades en la Llei (article 27). No obstant això, un dels experts que va contribuir a la redacció de la Llei observa que el 70% del seu contingut recull normatives anteriors, que el 75% dels esforços en la seva redacció van ser destinats a l'apartat de protecció, i que els temes de prevenció, drets i participació infantil van quedar formulats en termes genèrics, és a dir, no es van desenvolupar per desconeixement o manca d'interès dels legisladors (Ravetllat, 2011). A més, el context de crisi econòmica des de 2008 no facilita la prioritització de recursos públics per impulsar aquesta nova institució o perquè altres administracions inverteixin en un tema que comunament es considera desitjable però no necessari.

I és que el grau d'implantació de la participació infantil a Catalunya no difereix substantivament d'altres entorns socials. Un grup d'experts en participació infantil va dictaminar, el 2009, que "Les polítiques d'infància a la nostra societat s'han centrat històricament en la prevenció i la protecció dels infants i adolescents en situació de risc social, tanmateix des de l'Administració i la mateixa societat no s'ha promogut una millora substancial del compliment dels drets reconeguts a la Convenció de les Nacions Unides sobre els drets de l'infant, i sobretot aquells més relacionats amb la participació social dels infants i adolescents" (Diomira, 2009, p. 3; cf. Casas i altres, 2008, p. 367-378). Tot i que aquesta valoració es va fer just abans de l'aprovació de la nova Llei d'infància, en els últims tres anys no sembla que la realitat s'hagi transformat radicalment, malgrat l'avanç legislatiu.¹²

De manera similar a altres contextos, a Catalunya, la cultura centrada en els adults, la correlació entre participació i nivell socioeconòmic, l'aïllament de les pràctiques parentals en l'àmbit privat, els esquemes autoritaris de l'educació pública, les pors sobre la participació infantil, o simplement la seva invisibilitat (com la que la infància sovint experimenta), expliquen el poc progrés que hi ha hagut a gairebé un quart de segle de l'aprovació de la CDI. És més, sense una comprensió sobre com avançar en la transformació dels espais bàsics de participació infantil (família, escola) es corre el risc d'instituir mecanismes de participació artificials o elitistes, fàcilment subjectes a la manipulació política.

Aplicació del model 4I a l'àmbit de la protecció

El model de Crossan i els seus col·laboradors representa una proposta adient a tot tipus d'organitzacions amb certa estructuració. Com a il·lustració de la seva aplicabilitat a l'estudi de la institucionalització de la participació infantil, podem situar-nos en l'àmbit de la protecció, un espai on aquesta institucionalització és encara més necessària.

¹² Apreciació derivada del coneixement i converses de l'autor amb professionals de l'atenció a la infància tutelada.

Rellevància

En el context europeu, Casas i altres (2008) identifiquen un gran desequilibri entre programes de promoció de la participació infantil en l'àmbit del sistema de protecció respecte a tres àmbits més. Només en van trobar un, de programa, de 159 (citat a Diomira 2009, p. 6). La literatura, amb poques excepcions, tampoc ha entrat en el món de la protecció. Echavarría (2011) aprofundeix en les concepcions de ciutadania de joves en un centre residencial de Bogotà mitjançant tallers pedagògics, encara que no explica per què escull aquest col·lectiu. Wolff i Hartig (2006) proposen principis i mecanismes per millorar la participació infantil en els centres residencials alemanys. Jutgen que el coneixement empíric sobre la implementació de la participació infantil i sobre bones pràctiques en aquest context és limitat, i gairebé nul en relació amb la perspectiva dels joves i les seves definicions de bona participació (p. 1). En el document de conclusions d'un seminari d'experts sobre la situació actual i reptes de futur de l'atenció a la infància i l'adolescència en risc a Catalunya, el concepte participació infantil no hi és present (FPT i FEDAIA, 2007). En un altre estudi català sobre el benestar subjectiu de nens i nenes en centres de protecció, la participació apareix per destacar la implicació de l'adolescent en el seu pla educatiu individualitzat i per reclamar que el nen o la nena participi en la decisió del seu ingrés al centre (FPE, 2010).

D'altra banda, cal destacar dos avanços normatius per a la visibilització d'aquest col·lectiu i el seu dret a participar durant el procés d'atenció alternativa. El 2007, les organitzacions internacionals IFCO, FICE i SOS Children's Villages publiquen els *Estàndards Quality4Children per a l'atenció a nens i nenes fora de la seva família biològica a Europa*. Dos anys després, l'Assemblea General de l'ONU aprova les Directrius sobre les modalitats alternatives d'atenció als nens. En tot cas, l'escassetat d'estudis acadèmics i aquestes crides internacionals a assegurar la participació dels infants protegits indiquen que es tracta d'un àmbit on la participació infantil té encara molt recorregut.

Tot i que hi ha d'haver motius per a aquesta llacuna (que aquí no els investigarem), sorprèn almenys per quatre raons. En primer lloc, els nens i nenes en recursos de protecció estan en una situació de risc, cosa que incideix negativament en la seva capacitat de participació en comparació amb nens i nenes que viuen en un entorn familiar normal. S'esperarien, per tant, més programes i esforços destinats a promoure la participació infantil en aquest àmbit. En segon lloc, en diferents països hi ha una percepció de desconexió entre la recerca acadèmica i l'atenció directa a infants en protecció. Més que una barrera motivada pel desig de protegir la privacitat d'aquests nens i nenes, aquesta situació representa una oportunitat per a investigadors que puguin alinear els seus interessos amb els dels serveis de protecció. En tercer lloc, en aquest àmbit es dona una convergència entre la família i l'Estat, cosa que permet fer estudis amb resultats possiblement transferibles a l'àmbit familiar i a les polítiques socials. En altres paraules, es tracta d'un àmbit que pot facilitar la multiplicació de l'impacte de les investigacions. Finalment, el sistema de protecció està estructurat per una llei, reglaments i pràctiques compatibles amb les exigències del mètode científic. Respectant la intimitat dels infants es poden dur a terme estudis que permeten potenciar la participació infantil i avançar en el coneixement de la seva pràctica i institucionalització.

Aplicació

En una organització de protecció, amb la guàrdia i potser la tutela de nens i joves, hi pot haver la temptació de sobreprotegir-los i que els adults (professionals d'atenció) prenguin massa decisions i protagonisme. Cal recordar contínuament que el desenvolupament humà, al llarg de la vida, però especialment en la infantesa, implica potenciar l'autonomia i la participació de les persones. Desenvolupament i participació estan íntimament connectats, s'impliquen mútuament.

El model 4I suggereix quatre eines d'institucionalització que es poden emprar en una o més de les quatre fases d'aprenentatge organitzatiu: els espais d'aprenentatge, la formació, els instruments i l'avaluació (taula 1). En primer lloc, els espais d'aprenentatge representen concentracions de temps i esforç per al desenvolupament d'una habilitat, en aquest cas la motivació i la capacitat de participar. Són importants tant els espais individuals com els col·lectius, ja que hi ha aprenentatges que només poden donar-se en un o altre tipus d'espai, o que s'inicien en un i es completen en un altre. Per exemple, el nen pot aprendre sobre el respecte amb la seva tutora, però haurà de practicar-lo amb els seus companys. En tot cas, l'organització ha d'analitzar, fer autocrítica i millorar els espais que facilita, posant èmfasi en activitats d'apoderament dels infants.

Intuïció	Interpretació	Integració	Institucionalització
<ul style="list-style-type: none">• Espais d'aprenentatge individual• Formació	<ul style="list-style-type: none">• Espais d'aprenentatge individual i grupal• Formació• Avaluació	<ul style="list-style-type: none">• Espais d'aprenentatge grupal	<ul style="list-style-type: none">• Instruments• Avaluació

Taula 1. Eines d'aplicació del model 4I.

En segon lloc, hi trobem la formació donada per l'organització, és a dir, un espai formal d'aprenentatge individual o grupal, intencionalment proporcionat, per tal de socialitzar segons criteris que la institució considera prioritaris. Cal distingir la formació dels espais d'aprenentatge en general, per la seva especificitat i el poder d'incidència en la vida organitzativa. La formació pretén capacitar les persones perquè puguin articular comportaments desitjats. Per tant, no podem institucionalitzar la participació infantil si no formem els professionals, els nens i les seves famílies en com promoure la participació. Sovint la situació disfuncional que ha portat el menor al recurs de protecció inclou un dèficit de participació infantil en la dinàmica familiar o social. És a dir, la participació infantil no sols resulta ser una eina educativa desitjable, sinó potser també una teràpia necessària.

Destaquem dues contradiccions del paradigma centrat en els adults que, malgrat la seva obvietat, hem de tenir presents. D'una banda, els grans no poden decidir com han de participar els menuts. D'altra banda, tampoc poden obligar-los a participar. Al contrari, cal integrar els infants en la motivació i les decisions que els portin a

participar més i millor. En altres paraules, els professionals no lideren la participació infantil, sinó que la propicien creant les condicions i l'entorn adequats i facilitant el lideratge dels petits. En aquest sentit, és necessària la tercera eina d'institucionalització: els instruments basats en l'aprenentatge organitzatiu. Es tracta dels processos, les estructures, les tecnologies i altres elements que precisament articulen un entorn propici al compliment dels objectius de l'organització. Com que un objectiu bàsic de l'àmbit de la protecció és la promoció de l'autonomia i el benestar dels infants, sembla absurd no establir mecanismes organitzatius que garanteixin la participació infantil, inseparable del desenvolupament humà.

Finalment, arribem a l'avaluació com a complement imprescindible dels aprenentatges, les formacions i els instruments organitzatius. L'avaluació és aquella reflexió i aquell aprenentatge que les persones i les organitzacions reben per tal de comprovar si van per bon camí. Sense una avaluació contínua no podem estar segurs de com i quan s'està institucionalitzant la participació infantil. No cal dir que els mateixos infants han de ser els primers jutges d'això. En tot cas, seria ideal si l'organització comptés, de tant en tant, amb l'ajut d'una persona externa, que pugui valorar la situació amb més objectivitat. Aquest pot ser un punt d'intersecció entre els professionals de l'atenció i els de la investigació que s'interessen per comprendre amb detall els processos d'institucionalització de la participació infantil.

En resum, la institucionalització de la participació infantil ha de ser un procés de construcció gradual però sistemàtic. En un recurs de protecció, el primer pas, és a dir, la primera reflexió i capacitació, l'han de fer els professionals, però resulta essencial incloure els infants a partir del segon pas, per tal d'ampliar i millorar conjuntament els espais, les habilitats i la motivació per a una participació infantil genuïna, sense necessitat de recórrer a la retòrica moralista.

Conclusions

He subratllat la necessitat de fer autocrítica respecte a la forma en què els plantejaments o comentaris morals s'introdueixen en les argumentacions científiques. L'ús acrític de la retòrica de les bondats de la participació infantil pot restar credibilitat a la literatura i, indirectament, distreure-la de l'estudi dels mecanismes d'institucionalització, si es vol comprendre com es passa de la participació conjuntural a la transformació social. D'altra banda, he assenyalat la desconexió del tractament teóricoempíric de la participació infantil respecte a la participació humana o ciutadana. En aquest sentit, per demostrar la rellevància del coneixement adult en l'àmbit infantil i contribuir a la comprensió de la institucionalització de la participació infantil, s'exposa el model 4I d'aprenentatge organitzatiu i s'explica la seva aplicació a l'àmbit de la protecció mitjançant quatre eines d'institucionalització: els espais d'aprenentatge, la formació, els instruments organitzatius i l'avaluació contínua. A més, cal comprendre la discrepància entre retòrica i realitat organitzatives per possibilitar el canvi adequat. En aquest punt poden coincidir l'interès acadèmic amb la voluntat i la prioritat (esperem!) d'articular la participació infantil. Suggerixo estructurar el procés d'institucionalització en etapes de maduresa competencial que, partint de la realitat i gradualment, elevin la capacitat participativa dels infants facilitada per l'organització.

Aquest és un estudi exploratori que requereix investigació addicional per confirmar i complementar-ne les aportacions. La literatura sobre el model 4I és extensa i inclou aspectes rellevants que no hem considerat aquí, com la influència del poder en l'aprenentatge organitzatiu (Lawrence i altres 2005). Certament són necessàries les contrastacions empíriques del que s'ha exposat. D'altra banda, l'article posa en relleu tres qüestions, penso que interessants, per desenvolupar línies d'investigació. Primer, es podria determinar una definició i una tipologia precises de moralisme en el context de la literatura acadèmica per després identificar i valorar les seves diferents expressions en els articles sobre participació infantil. Aquest treball tindria com a context la relació entre el mètode científic i les epistemologies moral, jurídica i empírica. Segon, una delineació de les fronteres i els debats del coneixement sobre participació infantil facilitaria l'establiment de ponts amb el saber aplicat tradicionalment al món adult. Quines teories són aplicables a persones de qualsevol edat o només a nens i nenes? Per què? Tercer, per contribuir a la implementació generalitzada de l'article 12 de la CDI, correspon desenvolupar una línia d'investigació sobre la institucionalització de la participació infantil en les diferents estructures socials (família, escola, Administració). Per això cal reorientar l'estudi d'experiències participatives de caràcter puntual cap a programes l'objectiu dels quals sigui institucionalitzar la participació.

Referències

- ACOSTA, A. i PINEDA, N. "Ciudad y participación infantil". A: Y. Corona Caraveo i M. E. Linares Pontón (coords.), *Participación Infantil y Juvenil en América Latina* (p. 147-177). Mèxic: UAM, 2007.
- ARNSTEIN, S. R. "A ladder of citizen participation". *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), (1969), 216-224.
- BÁCARES JARA, C. Una lectura històrica de la pràctica del dret a la participació de los niños, niñas y adolescentes. *Rayuela*, 7, (2012), 77-87.
- CAJIAO, F. "Niños y jóvenes como ciudadanos de pleno derecho". A: UNICEF, *La participación de niños y adolescentes en el contexto de la Convención sobre los derechos del niño: visiones y perspectivas. Actas del Seminario*. 7 al 8 de desembre, (1998), Bogotá.
- CASAS, F.; GONZÁLEZ, M.; MONTSERRAT, C.; NAVARRO, D.; MALO, S.; FIGUER, C., i BERTRAN, I. *Informe técnico sobre experiencias de participación social efectiva de niños, niñas y adolescentes (principalmente europeas)*. Madrid: Ministerio de Educación, Política Social y Deporte de España, 2008.
- COHEN, M. R. *Razón y naturaleza: un ensayo sobre el significado del método científico*. Buenos Aires: Paidós, 1965.
- COMITÉ DE LOS DERECHOS DEL NIÑO. *Observación General n.º 12: El derecho del niño a ser escuchado*. 2009.
- CORONA CARAVEO, Y. i LINARES PONTÓN, M. E. "Promoviendo la participación infantil y juvenil en el marco de la construcción de ciudadanía". A: Y. Corona Caraveo i M. E. Linares Pontón (coord.), *Participación Infantil y Juvenil en América Latina* (p. 1-15). Mèxic: UAM, 2007.
- CROSSAN, M. M., LANE, H. W., i WHITE, R. E. An organizational learning framework: From intuition to institution. *Academy of Management Review*, 24(3), (1999), 522-537.
- CUSSIÁNOVICH, A. i FIGUEROA, E. Participación protagónica: ¿Ideología o cambio de paradigma? A: M. Liebel i M. Martínez Muñoz (Coords.), *Infancia y Derechos Humanos: Hacia una ciudadanía participante y protagónica* (p. 83-99). Lima: IFEJANT, 2009.
- DIOMIRA (coord.). La participació infantil a Catalunya: Reflexions i propostes per potenciar-la. Generalitat de Catalunya. Disponible a: Generalitat de Catalunya, lloc web: http://benestar.gencat.cat/web/contenut/03ambits_tematicos/07infanciaiadolescencia/observatori_drets_infancia/destacats_columna_dreta/participacio_infantil_catalunya.pdf, 2009.
- ECHAVARRÍA G., C. V. "Concepciones de ciudadanía y de ejercicio ciudadano en un grupo de jóvenes en situación de protección". *Revista Educación y Pedagogía*, 23(59), (2011), 197-211.
- EKMAN, J. i AMNA E. "Political Participation and Civic Engagement: Towards A New Typology". *Human Affairs*, 22(3), (2012), 283-300.
- ESPARZA GONZÁLEZ, C. G. i SÁNCHEZ RAMOS, R. M. "Construcción de ciudadanía: trabajando desde la vida cotidiana con bebés". *Rayuela*, 7, (2012), 150-157.
- FUNDACIÓ PERE TARRÉS I FEDERACIÓ D'ENTITATS D'ATENCIÓ I EDUCACIÓ A LA INFÀNCIA I A L'ADOLESCÈNCIA. *Seminari d'atenció a la infància i a l'adolescència en risc a Catalunya. Situació actual i reptes de futur: Document de Conclusions*. 2007.
- FUNDACIÓ PLATAFORMA EDUCATIVA. *Factors d'èxit en infants atesos en CRAE*. Girona: FPE, 2010.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. "Llei 14/2010, del 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència". *DOGC 5641-2.6.2010*, (2010), 42475-42536.
- GENERALITAT DE CATALUNYA. "Pacte per a la infància a Catalunya". Generalitat de Catalunya. Disponible a: Generalitat de Catalunya lloc web: http://benestar.gencat.cat/web/contenut/03ambits_tematicos/07infanciaiadolescencia/pacte_infancia_catalunya/pacte_infancia_catalunya_juliol_2013.pdf, 2013.
- HART, R. La participació de los niños: de la participació simbòlica a la participació autèntica. *UNICEF, Ensayos Innocenti*, 4. Disponible en: UNICEF Office of Research lloc web: <http://www.unicef-irc.org/publications/538>. 1993.
- IFCO, FICE, i SOS ALDEAS INFANTILES. "Quality4Children Estándares. Estándares para el cuidado de niños fuera de su familia biológica en Europa". Disponible a: Quality4Children, lloc web: http://www.quality4children.info/navigation/cms,id,31,nodeid,31,_language,en.html. 2007.
- LANSDOWN, G. "Promoting children's participation in democratic decision-making". *UNICEF, Innocenti Insight*, 6. Disponible en: UNICEF Office of Research lloc web: <http://www.unicef-irc.org/publications/290>. 2001.
- LAWRENCE, T. B., MAUWS, M. K., i DYCK, B. "The politics of organizational learning: integrating power into the 4I framework". *Academy of Management Review*, 30(1), (2005), 180-191.

- LIEBEL, M. "Paternalismo, participación y protagonismo infantil". A: Corona Y. Caraveo i M. E. Linares Pontón (coord.), *Participación Infantil y Juvenil en América Latina* (p. 113-145). Mèxic: UAM, 2007.
- LIEBEL, M., i MARTÍNEZ MUÑOZ, M. "Investigación participativa con niños y niñas". A: M. Liebel i M. Martínez Muñoz (coord.), *Infancia y Derechos Humanos: Hacia una ciudadanía participante y protagónica* (p. 225-242). Lima: IFEJANT, 2009.
- LINARES, M. E., i VÉLEZ, H. "Las niñas y niños como agentes de cambio social". A: Y. Corona Caraveo i M. E. Linares Pontón (coord.), *Participación Infantil y Juvenil en América Latina* (2007), p. 217-255. Mèxic: UAM, 2007.
- MUÑOZ CHACÓN, S. "Participación de adolescentes de comunidades urbanas pobres: el caso del grupo Jóvenes de la Cuadra". A: Y. Corona Caraveo i M. E. Linares Pontón (coord.), *Participación Infantil y Juvenil en América Latina*, (2007) p. 77-111. Mèxic: UAM.
- NOVELLA CÂMARA, A. M. La participación infantil: concepto dimensional en pro de la autonomía ciudadana. Ponencia presentada en el XII Congreso Internacional de Teoría de la Educación. 20 al 22 octubre, Barcelona. 2011.
- ONU. "Convención sobre los Derechos del Niño". Resolució 44/25. Disponible a: ONU lloc web: <http://www2.ohchr.org/spanish/law/crc.htm>. 1989.
- ONU. Directrices sobre las modalidades alternativas de cuidado de los niños. Resolució 64/142. Disponible a: UNICEF lloc web: http://www.unicef.org/spanish/protection/57929_58004.html. 2009.
- RAVETLLAT, I. "Els drets dels infants i adolescents a Catalunya: estat de la qüestió". DIXIT TV. Disponible a: DIXIT lloc web: http://dixit.gencat.cat/ca/detalls/Article/conf_isaac_ravetllat, 2011.
- RUDNER, R. S. *Filosofía de la ciencia social*. Madrid: Alianza, 1987.
- SHIER, H., HERNÁNDEZ, M., CENTENO, M., ARRÓLIGA, I., i GONZÁLEZ, M. "Incidencia de niños, niñas y adolescentes como ciudadanos activos en Nicaragua: metodologías, modalidades y condiciones facilitadoras para lograr impacto real". *Rayuela*, 7, (2012), 121-134.
- TRILLA BERNET, J. i NOVELLA CÂMARA, A. M. "Participación, democracia y formación para la ciudadanía. Los consejos de infancia". *Revista de Educación*, 356, (2011), 23-43.
- VAN DIJK KOCHERTHALER, S. C. "Participación infantil: una revisión desde la ciudadanía". *Tramas*, 28, (2007), 43-66.
- WOLFF, M., i HARTIG, S. "Participation of Children and Youth in Residential Care: Recommendations from the German Project 'Participation as a Quality Standard for Residential Child and Youth Care'". *CRIN. Child Rights International Network*. Disponible a: CRIN lloc web: http://www.crin.org/docs/GDD_2006_Mechthild_Wolff.doc. 2006.